WIKIPEDIA

Historia

Na Galipedia, a Wikipedia en galego.

A **historia** (provén da lingua latina, dende o grego *historia, -as* 'investigación', derivado de *histor* 'sabio', 'coñecedor'[1]) é a ciencia que ten como obxecto de estudo o pasado da humanidade e como método o propio das ciencias sociais[2] . Tamén se denomina historia ao período histórico que transcorre desde a aparición da escritura ata a actualidade.

A Verdade, o Tempo e a Historia, de Francisco de Goya (cara a 1800). Alegoría de debatida interpretación, é tamén coñecido con outros nomes. O alado e ancián tempo traería da man á verdade para que a historia a deixase rexistrada mediante a escritura.

Máis aló das acepcións propias da ciencia histórica, *historia* na linguaxe usual é a narración de calquera suceso, ata de sucesos imaxinarios e de mentiras[3] sexa o seu propósito o engano, o pracer estético ou calquera outro (ficción histórica). Pola contra, o propósito da ciencia histórica é a fixación fiel dos feitos e interpretalos aténdose a criterios de obxectividade; aínda que a posibilidade de cumprimento de tales propósitos e o grao en que sexa posible son en si mesmos obxectos de debate.

En medicina utilízase o concepto de historia clínica para o rexistro de datos sanitarios significativos dun paciente, que se remontan ata o seu nacemento ou ata a súa herdanza xenética.

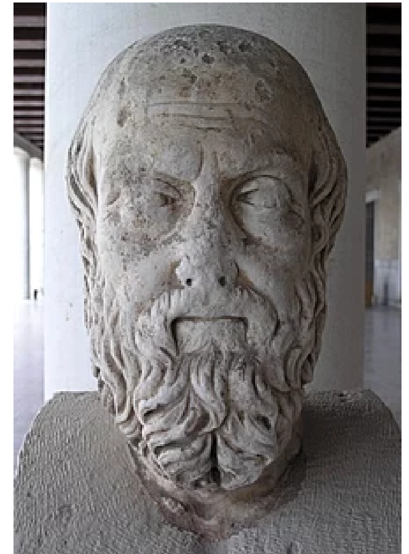
Á súa vez, chamamos *historia* ao pasado mesmo, e, ata, pode falarse dunha historia natural na que a humanidade non estaba presente (termo clásico xa en desuso, que se utilizaba para referirse non só á xeoloxía e a paleontoloxía senón tamén a moitas outras ciencias naturais -as fronteiras entre o campo ao que se refire este termo e o da prehistoria e a arqueoloxía son imprecisas, a través da paleoantropoloxía-, e que se pretende actualizar como "gran historia" ou "historia profunda").[4]

Ese uso do termo *historia* faino equivalente a *cambio* no tempo.[5] Nese sentido contraponse ao concepto de filosofía, equivalente a esencia ou permanencia (o que permite falar dunha filosofía natural en textos clásicos e na actualidade, sobre todo en medios académicos anglosaxóns, como equivalente á física). Para calquera campo do coñecemento, pódese ter unha perspectiva histórica -o cambio- ou ben filosófica -a súa esencia-. De feito, pode facerse iso para a historia mesma (véxase tempo histórico) e para o tempo mesmo (véxase *Unha breve historia do tempo* (*A Brief History of Time*) de Stephen Hawking, libro de divulgación sobre cosmoloxía).

Na mitoloxía grega, Clío era a musa ou deusa protectora da Historia, ademais da poesía épica. Aquí aparece observando antes de anotar no seu libro, desde un carro alado cuxa roda é a esfera dun reloxo.

Índice

Busto de Heródoto, o chamado *Pai da Historia*.

Historia como ciencia

Véxase tamén: Historiografía e Método histórico.

Dentro da popular división entre *ciencias* e *letras* ou *humanidades*, téndese a clasificar á historia entre as disciplinas humanísticas xunto con outras ciencias sociais (tamén denominadas ciencias humanas); ou ata se a chega a considerar como unha ponte entre ambos os dous campos, ao incorporar a metodoloxía destas a aquelas.[6] A ambigüidade desa división do coñecemento humano, e o cuestionamento da súa conveniencia, levou ao chamado *debate das dúas culturas*.

Non todos os historiadores aceptan a identificación da historia cunha ciencia social, ao consideralo unha redución nos seus métodos e obxectivos, comparables cos da arte se se basean na imaxinación (postura adoptada en maior ou menor medida por Hugh Trevor-Roper, John Lukacs, Donald Creighton, Gertrude Himmelfarb ou Gerhard Ritter). Os partidarios da súa condición científica son a maior parte dos historiadores da segunda metade do século XX e do século XXI (incluíndo, de entre os moitos que expresaron as súas preocupacións metodolóxicas, a Fernand Braudel, E. H. Carr, Fritz Fischer, Emmanuel Le Roy Ladurie, Hans-Ulrich Wehler, Bruce Trigger, Marc Bloch, Karl Dietrich Bracher, Peter Gay, Robert Fogel, Lucien Febvre, Lawrence Stone, E. P. Thompson, Eric Hobsbawm, Carlo Maria Cipolla, Jaume Vicens Vives, Manuel Tuñón de Lara ou Julio Caro Baroja). Boa parte deles, desde unha perspectiva multidisciplinar (Braudel combinaba historia con xeografía, Bracher con ciencia política, Fogel con economía, Gay con psicoloxía, Trigger con arqueoloxía), mentres os demais citados facíano á súa vez coas anteriores e con outras, como a socioloxía e a antropoloxía. Isto non quere dicir que entre eles alcancen unha posición común sobre as consecuencias metodolóxicas da aspiración da historia ao rigor científico, nin moito menos que propoñan un determinismo que non propóñen (polo menos desde a revolución einsteniana de comezos do século XX) nin as chamadas *ciencias duras*.[7] Pola súa banda, os historiadores menos proclives a considerar científica a súa actividade tampouco defenden un límite estrito que imposibilitaría de forma total o coñecemento da historia e a súa transmisión; e de feito dun modo xeral aceptan e se someten aos mecanismos institucionais, académicos e de práctica científica existentes en historia e comparables aos doutras ciencias (ética da investigación, publicación científica, revisión por pares, debate e consenso científico etc.).

A utilización que fai a historia doutras disciplinas como instrumentos para obter, procesar e interpretar datos do pasado permite falar de disciplinas auxiliares da historia de metodoloxía moi diferente, cuxa subordinación ou autonomía depende dos fins aos que estas mesmas se apliquen.

Historia como disciplina académica

O rexistro de anais e crónicas foi en moitas civilizacións un oficio ligado a un cargo institucional público, controlado polo estado. Sima Qian (denominado *pai da Historia* na cultura chinesa) inaugurou nesa civilización os rexistros históricos oficiais burocratizados (século II a. C.). A crítica do musulmán Ibn Khaldun (*Muqaddima -Prolegómenos á Historia Universal-*, 1377) ao xeito tradicional de facer historia non tivo consecuencias inmediatas, sendo considerado un precedente da renovación da metodoloxía da historia e da filosofía da historia que non se iniciou ata o século XIX, froito da

evolución da historiografía en Europa Occidental. Entre tanto, os cronistas oficiais casteláns e das Indias deron paso na España ilustrada do século XVIII á fundación da Real Academia da Historia; institucións similares existen noutros países.[8]

Véxase tamén: Cronista e Historiografía#Historia da Historia.

Sima Qian

A docencia da historia no ensino obrigatorio foi unha das bases da construción nacional desde o século XIX,[9]. proceso simultáneo á proliferación das cátedras de historia nas universidades (inicialmente nas facultades de letras ou *Filosofía e Letras*, e co tempo, en facultades propias ou de **Xeografía e Historia** -disciplinas cuxa proximidade científica e metodolóxica é unha característica da tradición académica francesa e española-)[10] e a creación de todo tipo de institucións públicas[11] e privadas (clubs históricos ou sociedades históricas, moi habitualmente *medievalistas*, respondendo ao historicismo propio do gusto romántico, empeñado na procura de elementos de identificación nacional); así como publicacións dedicadas á historia.

Artigo principal: Revista de historia.

No ensino medio da maior parte dos países, os programas de historia deseñáronse como parte esencial do currículo. En especial a agregación de historia presente nos *lycées* franceses desde 1830 adquiriu co tempo un prestixio social incomparable cos cargos similares noutros sistemas educativos e que caracterizou o *elitismo* da escola laica republicana ata finais do século XX.

A ese proceso de institucionalización, seguiu a especialización e subdivisión da disciplina con diferentes sesgos temporais (de cuestionable aplicación fóra da civilización occidental: historia antiga, medieval, moderna, contemporánea -estas dúas últimas, habituais na historiografía francesa ou española, non adoitan subdividirse na historiografía anglosaxoa: espaciais (historia nacional -España-, rexional -Galicia, Cataluña-, local, continental -de África, de Asia, de América, de Europa, de Oceanía-), temáticos (historia política, militar, das institucións, económica e social, dos movementos sociais e dos movementos políticos, das civilizacións, das mulleres, da vida cotiá, das mentalidades, das ideas, cultural), historias sectoriais ligadas a outras disciplinas (historia da arte, da música, das relixións, do dereito, da ciencia, da medicina, da economía, da ciencia política, das doutrinas políticas, da tecnoloxía), ou centrada en calquera tipo de cuestión particular (historia da electricidade, da democracia, da Igrexa, dos sindicatos, dos sistemas operativos, das formas etc). Ante a atomización do campo de estudo, tamén se realizaron distintas propostas que consideran a necesidade de superar esas subdivisións coa procura dunha perspectiva holística (historia das civilizacións e historia total) ou o seu enfoque inverso (microhistoria).

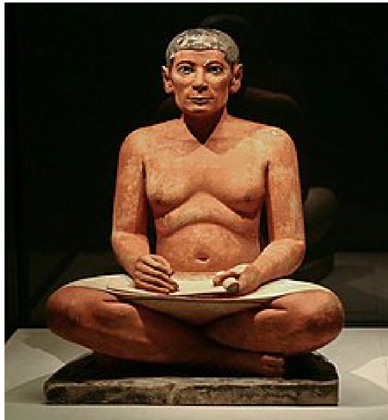
O Premio Nacional de Historia (de Chile -bianual, a unha personalidade- e de España -a unha obra publicada cada ano-) e o Premio Príncipe de Asturias de Ciencias Sociais (a unha personalidade do ámbito da historia, a xeografía ou outras ciencias sociais) son os máis altos recoñecementos da investigación histórica no ámbito hispanofalante, mentres que no ámbito anglosaxón existe unha das versións do Premio Pulitzer. O Premio Nobel de Literatura, que pode recaer en historiadores, só o fixo en dúas ocasións (Theodor Mommsen, en 1902, e Winston Churchill, en 1953). Desde unha perspectiva máis propia da consideración actual da historia como unha ciencia social, o Premio Nobel de Economía foi concedido a Robert Fogel e Douglass North en 1993.

Historia como escritura

A identificación do concepto de *historia* coa narración escrita do pasado produce, por unha banda, a súa confusión co termo historiografía (*historia* chámase á vez ao obxecto estudado, á ciencia que o estuda e ao documento resultado dese estudo); e por outro xustifica o emprego do termo prehistoria para o período de tempo anterior á aparición da escritura, reservándose o nome *historia* para o período posterior.

Segundo ese uso restritivo, a maior parte da humanidade queda *fóra da historia*, non tanto porque non accede persoalmente á lectura e a escritura (o analfabetismo foi a condición común da inmensa maioría da poboación, ata para as clases dominantes, ata imprenta), senón porque os reflectidos no discurso histórico foron sempre moi poucos, e grupos enteiros quedan *invisibilizados* (as clases baixas, as mulleres, os discrepantes que non poden acceder ao rexistro escrito), co que foi obxecto de preocupación dalgúns historiadores a reconstrución da *visión de los vencidos* (Miguel León-Portilla) e History from below (Historia desde abaixo *(en galego)*).

O mesmo ocorre con gran número de pobos e culturas (as consideradas como culturas primitivas, nunha terminoloxía xa desfasada da antropoloxía clásica) que *non teñen historia*. O tópico idealízaos ao considerar que son *pobos felices*.[12] Entran nela cando se produce o seu contacto, habitualmente destrutivo (aculturación), con civilizacións (sociedades

O escriba sentado (Saqqara III milenio a. C.-IV ou V dinastía de Exipto-). Representa a un funcionario en actitude de comezar a escribir, ou sexa, a rexistrar un feito ou unha interpretación máis ou menos interesada de feitos seleccionados -económicos, militares, lexislativos, relixiosos-; unha función de consecuencias transcendentais: serve tanto para o exercicio e a xustificación do poder no seu presente como para a preservación da memoria histórica cara á posteridade.

complexas, con escritura). Ata nese momento non son propiamente obxecto da *historia* senón da protohistoria (historia realizada a partir das fontes escritas producidas polos que xeralmente son os seus pobos colonizadores por oposición aos pobos indíxenas). No entanto, independentemente de que os historiadores e os antropólogos ideoloxicamente teñan unha tendencia *etnocentrista* (*eurocentrista*, *sinocentrista*[13] ou *indixenista*) ou, de forma oposta, *multiculturalista* ou *relativista cultural*, existe a posibilidade de obter ou reconstruír un relato fiable dos acontecementos que afectan a un grupo humano utilizando outras metodoloxías: fontes arqueolóxicas (cultura material) ou historia oral. En boa parte, esta diferenza é artificial, e non necesariamente nova: o mesmo Heródoto non pode senón usar ese tipo de fontes documentais cando redacta a que se considera a primeira *Historia*, ou polo menos acuña o termo, na Grecia do século V a.C *para que o tempo non abata o recordo das accións dos homes e que as grandes empresas acometidas, xa sexa polos gregos, xa polos bárbaros, non caian en esquecemento; dá, tamén, razón do conflito que puxo a estes dous pobos na lide*. Así comeza a súa obra titulada *Ἱστορίαι* (léase *historíai*, literalmente "investigacións", "exploracións", latinizado *Historiae -"Historias"*, en plural-), seminal para a ciencia histórica, e que adoita denominarse en galego *Os nove libros de historia*. A lide citada son as guerras médicas e a loita entre os gregos e os bárbaros asiáticos, especialmente persas.[14]

Etimoloxía

A palabra *historia* deriva do grego antigo **ἱστορία** (léase *historía*, traducible por "investigación" ou "información", coñecemento adquirido por investigación), do verbo ἱστορεῖν ("investigar"). De alí pasou ao latín *historia*, que evolucionou no galego medial a *estoria* ou *estorea*[15], reintroducíndose posteriormente a palabra *historia* como un cultismo na súa forma latina orixinal.

A etimoloxía remota procede do protoindoeuropeo **wid-tor-*, da raíz **weid-*, "saber, ver" (construción hipotética).[16] presente tamén na palabras latinas *idea* ou *visión*, nas xermánicas *wit*, *wise* ou *wisdom*, a sánscrita *vedas*,[17] e as eslavas *videti* ou *vedati*, e noutras linguas da familia indoeuropea.[18]

A palabra antiga grega *ἱστορία* foi usada por Aristóteles no seu *Περί Τά Ζωα Ιστορία* (léase *Peri Ta Zoa Istória*, latinizado *Historia Animalium*, traducible por "Historia dos Animais").[19] O termo derivábase de *ἵστωρ* (léase *hístōr*, traducible por "home sabio", "testemuña" ou "xuíz"). Pódense atopar usos de *ἵστωρ* nos himnos homéricos, Heráclito, o xuramento dos efebos atenienses e nas inscricións beocias (nun sentido legal, cun significado similar a "xuíz" ou "testemuña"). O trazo aspirado é problemático, e non se presenta na palabra cognata grega *eídomai* ("aparecer"). A forma *historeîn* ("inquirir"), é unha derivación xónica, que se expandiu primeiro na Grecia clásica e máis tarde na civilización helenística.

Historia, historiografía e historioloxía

No estudo da historia convén diferenciar tres conceptos ás veces usados laxamente e que poden chegar a ser confundidos entre si:

- A **historiografía** é o conxunto de técnicas e métodos propostos para describir os feitos históricos acontecidos e rexistrados. A correcta praxe da historiografía require o emprego correcto do método histórico e o sometemento aos requerimentos típicos do método científico. Tamén denominase historiografía á produción literaria dos historiadores, e ás escolas, agrupacións ou tendencias dos historiadores mesmos.

  Artigo principal: Historiografía.

- A **historioloxía** ou «teoría da historia» é o conxunto de explicacións, métodos e teorías sobre como, por que e en que medida dánse certo tipo de feitos históricos e tendencias sociopolíticas en determinados lugares e non noutros. O termo foi introducido por José Ortega y Gasset[20] e o dicionario de Irindo (https://web.archive.org/web/20081028024716/http://www.digalego.com/) defíneo como: teoría da historia, especialmente a que se refire á estrutura, ás leis e ás condicións da realidade histórica.

  Artigo principal: Historioloxía.

- A **historia** como conxunto de feitos realmente acontecidos no pasado da humanidade; aínda que moi frecuentemente enténdanse restritivamente como *feitos históricos* unicamente aos acontecementos transcendentes, os que teñen un alcance o suficientemente amplo como para ser útiles para a comprensión de feitos posteriores, ou polo menos os que son interpretados así desde a perspectiva do historiador que os destaca ou considera dignos de recordo (memoria histórica). A selección deses feitos é cuestión de debate, pois cada unha das interpretacións da historia pon o protagonismo da historia (suxeito histórico) nun ou outro lugar, o que determina que datos considerar feitos relevantes. Os partidarios dunha historia política, militar, cultural, ou das institucións non coincidirán cos partidarios dunha historia económica e social; oposición expresada nos termos marxistas de superestrutura e estrutura ou o unamuniano de *intrahistoria*.

A Historia de Italia de Francesco Guicciardini, 1561.

É imposible ignorar a polisemia e a superposición destes tres termos, pero simplificando ao máximo: a historia son os feitos do pasado; a historiografía é a ciencia da historia; e a historioloxía é a epistemoloxía ou teoría da historia.

Filosofía da historia

Artigo principal: Filosofía da historia.

A filosofía da historia é a rama da filosofía que concirne ao significado da historia humana, se é que o ten, e non debe confundirse nin coa historioloxía, nin coa historiografía, dos que se separa claramente. Na súa orixe especula un posible fin teleolóxico do seu desenvolvemento, ou sexa, pregúntase se hai un deseño, propósito, principio director ou finalidade no proceso da historia humana. Non debe confundirse cos tres conceptos anteriores, dos que se separa claramente. Se o seu obxecto é a verdade ou o deber ser, se a historia é cíclica ou lineal, ou existe a idea de progreso nela, son materias que debate a filosofía da historia.

Historia General de los Hechos de los Castellanos en las Islas y Tierra Firme del Mar Océano, de Antonio de Herrera, edición de 1601.

Fins e xustificación da historia

Tampouco deben confundirse os supostos fins teleolóxicos do home na historia cos *fins da historia* é dicir, a xustificación da propia historia como memoria da humanidade. Se a historia é unha ciencia social e humana, non pode abstraerse de porqué se encarga de estudar os procesos sociais: explicar os feitos e eventos do pasado, sexa polo coñecemento mesmo, sexa por que nos axudan a comprender o presente: Cicerón bautizou á historia como *mestra da vida*,[21] e como el Cervantes, que tamén a chamou *nai da verdade*.[22] Benedetto Croce remarcou a forte implicación do pasado no presente coa súa *toda historia é historia contemporánea*. A historia, ao estudar os feitos e procesos do pasado humano, é un útil para a comprensión do presente e expón posibilidades para o futuro.[23] Salustio chegou a dicir que *entre as distintas ocupacións que se exercitan co enxeño, o recordo dos feitos do pasado ocupa un lugar destacado pola súa grande utilidade*.[24] Un tópico moi difundido (atribuído a George Santayana) advirte que *os pobos que non coñecen a súa historia están condenados a repetila*,[25] aínda que outro tópico (atribuído a Carlos Marx) indique á súa vez que cando se repite faino *unha vez como traxedia e a segunda como farsa*.[26]

A radical importancia diso baséase en que a historia, como a medicina, é unha das ciencias en que o suxeito investigador coincide co obxecto a estudar. De aí a gran responsabilidade do historiador: a historia ten unha proxección ao futuro pola súa potencia transformadora como ferramenta de cambio social; e aos profesionais que a manexan, os historiadores, élles aplicable o que Marx dixo dos filósofos (*ata agora encargáronse de interpretar o mundo e do que se trata é de transformalo*).[27] No entanto, desde outra perspectiva preténdese unha *investigación desinteresada* para a obxectividade na ciencia histórica.[28] Aínda que *chegar a coñecer os feitos tal como foron*, como pretendía Leopold von Ranke, é imposible, si é un imperativo da investigación histórica achegarse ao máximo a ese obxectivo, e ademais facelo cunha perspectiva tal

que sitúe os feitos no seu contexto, de modo que ao coñecemento factual engádase o entendemento de *o que realmente pasou*; e aínda que sexa inevitable que sesgos de todo tipo alteren a forma en que tal entendemento prodúcese, polo menos ser conscientes de cales poden ser e en que grao actúan.[29]

Véxase tamén Historiografía como produción historiográfica

División do tempo histórico

Artigo principal: Periodización.

Non hai un acordo universal sobre a periodización da historia, aínda que si un consenso académico sobre os períodos da historia da civilización occidental, baseado nos termos acuñados inicialmente por Christoph Cellarius (Idades Antiga, Media e Moderna), que puña ao mundo clásico grecorromano e o seu Renacemento como os feitos determinantes para a división; e que actualmente é de aplicación xeral.[30] A acusación de eurocentrismo que se fai a tal periodización non impide que sexa a máis utilizada, por ser a que responde precisamente ao desenvolvemento dos procesos históricos que produciron o mundo contemporáneo.

O problema de calquera periodización é facela coherente en termos sincrónicos e diacrónicos, é dicir: que sexa válida tanto para *o transcurso do tempo* nun único lugar, como para o que ocorre *ao mesmo tempo* en distintos ámbitos espaciais. Cumprir ambos os requisitos resulta difícil cando os fenómenos que orixinan o comezo dun período nun lugar (especialmente o Próximo Oriente, Asia Central ou China) tardan en difundirse ou xurdir endoxenamente noutros lugares, que á súa vez poden estar máis ou menos próximos e conectados (como Europa Occidental ou a África subsahariana), ou máis ou menos afastados e desconectados (como América ou Oceanía). Para responder a todo iso, os modelos de periodización inclúen termos intermedios e períodos de solapamento (xuxtaposición de características distintas) ou transición (aparición paulatina das novidades ou características mixtas entre o período que empeza e o que termina). A didáctica da historia axúdase frecuentemente de diferentes tipos de representación gráfica da sucesión de feitos e procesos no tempo e no espazo.[31]

Véxase tamén: Tempo histórico e Mapa histórico.

Prehistoria								
Idade da Pedra						**Idade dos Metais**		
Paleolítico			**Mesolítico**		**Neolítico**	Idade do Cobre	Idade de Bronce	Idade de Ferro
Paleolítico Inferior	Paleolítico Medio	Paleolítico Superior	Epi-paleolítico	Proto-neolítico				

Historia ***(Occidente)***												
Protohistoria	**Idade Antiga**		**Idade Media**			século XV	**Idade Moderna**		século XVIII	**Idade Contemporánea**		
	Antigüidade clásica	Antigüidade tardía	Alta Idade Media	Baixa Idade Media			século XVI	século XVII		século XIX	século XX	século XXI
				Plena Idade Media	Crise							

Prehistoria

- **Prehistoria**. Desde a aparición do home (diferenciación das distintas especies do xénero *Homo*, subtribo *hominina*, superfamilia *Hominoidea*, orde dos primates), de datas incertas, fai máis de dous millóns de anos; ata a aparición da escritura, en torno ao IV milenio a. C.[32]
  - **Paleolítico** (etimolóxicamente *Antiga Idade da Pedra*, pola pedra tallada). Os feitos máis decisivos son os ligados á evolución humana, no físico, e á evolución cultural primitiva (utilización de ferramentas e do lume e desenvolvemento de distintos tipos de colaboración e conduta social primitiva; destacadamente o linguaxe). Os grupos sociais non superarían o tamaño de hordas, cunha densidade de poboación inferior a un habitante por quilómetro cadrado. A economía limitábase a unha relación *depredadora* co

medio ambiente (caza, pesca e recolección), o que non impedía un impacto notable (primeira *humanización* do paisaxe natural e extincións provocadas pola presión da actividade humana nos ecosistemas onde se introduce).

Pinturas rupestres de Cueva de las Manos (Río Pinturas, Arxentina, preto de 9000 anos de antigüidade). Representan esquemáticamente a un home e a grupos de animais; tamén se observan outros símbolos, destacan as mans (manos) que dan o nome ao lugar. Esta forma de arte prehistórica, aínda que é un testemuño valiosísimo para a reconstrución do pasado, non é unha fonte histórica, senón arqueolóxica.

  - **Paleolítico inferior**. Primeiras formas de talla lítica de instrumentos (Olduvaiense ou modo 1 e Achelense ou modo 2), asociados a restos fósiles de homínidos: *Australopithecus*, *Homo habilis* e *Homo ergaster* (África sudoriental), *Homo erectus* (estendido por todo o antigo Continente); *Homo antecessor* e *Homo heidelbergensis* (específicos de Europa -sitio de Atapuerca-).
  - **Paleolítico medio**. Ligado a cambios na cultura material (Musteriense ou *modo 3*) e nas especies de homínidos (Home de Neanderthal en Europa, *Homo sapiens* arcaico en África -Homes de Kibish-), desde fai 130.000 anos ata fai 35.000 anos aproximadamente.
  - **Paleolítico superior**. Ligado á cultura material asociada ao *Homo sapiens* moderno: o *modo 4* (Auriñaciense, Gravetiense, Solutreano, Magdaleniano -en Europa-, Clovis e Monte Verde -en América, onde por primeira vez aparecen homínidos-); desde fai 35.000 anos ata fai 10.000 anos aproximadamente. Xa non hai cambios significativos para a paleoantropoloxía no rexistro fósil; as variacións entre distintos grupos son moito máis sutís: as estudadas tradicionalmente pola antropoloxía física e que se coñecían como *razas humanas*, e que a moderna xenética de poboacións estuda con renovadas metodoloxías (xenética molecular). Xunto coa paleo-lingüística pretende reconstruír as migracións primitivas.[33]

Stonehenge, un monumento megalítico tipo crómlech construído en Gran Bretaña no III milenio a. C. por un pobo en transición do neolítico á idade dos metais, contemporáneo das Pirámides de Exipto. A súa esquecida función relixiosa e astronómica é obxecto na actualidade de *revivals* espiritualistas.

- **Mesolítico**/**Epipaleolítico**/**Protoneolítico**. Período de transición, ligado aos cambios que produciu o fin da última glaciación. Desde o X milenio a. C. ata o VIII milenio a. C., aproximadamente. Nas zonas nas que significou unha transición cara ao neolítico denomínase **mesolítico**, mentres que no resto, nas que só significa unha fase de continuación do paleolítico, denomínase **epipaleolítico**.O **protoneolítico** é a fase final do mesolítico, e segue ao **epipaleolítico**.Basicamente é unha prolongación cultural do epipaleolítico e da cultura Aziliense.
- **Neolítico** (etimolóxicamente "nova Idade da Pedra", pola pedra pulimentada: modo 5). Do VIII milenio a. C. ao IV milenio a. C. aproximadamente. O seu inicio en cada zona está ligado ao desenvolvemento da denominada **Revolución neolítica**: substitución da *economía depredadora* (caza, pesca e recolección) pola *economía produtora* (agricultura e gandería), o que intensificou extraordinariamente a densidade de poboación (de crecemento limitado -réxime demográfico antigo-) e o impacto no medio ambiente. Aparición da cerámica, substitución do nomadismo polo sedentarismo (asentamentos estables ou aldeas). Tivo lugar a partir do VIII milenio a. C. no Crecente Fértil do Oriente Próximo, e difundiuse cara ao norte de África e Europa (en España a partir do VI milenio a. C.) e Asia. A aparición da agricultura e a gandería produciuse de forma endóxena noutras zonas do mundo (con seguridade en América, de forma menos clara noutras zonas).
- **Idade dos Metais**. Desde o IV milenio a. C. (ou máis tarde, segundo a zona), que aínda que é unha época xa histórica no Próximo Oriente Antigo, é aínda prehistórica na maior parte do mundo. Innovacións tecnolóxicas de difusión paulatina (metalurxia, roda, arado, vela). Algunhas aldeas se amurallan e aumentan de tamaño ata transformarse en cidades. A economía e a sociedade faise máis complexa (excedentes, comercio a longa distancia, especialización do traballo, estratificación social cunha elite dirixente caracterizada pola exhibición de riqueza en forma de armas e monumentos funerarios). O tránsito á historia darase cando se complete a formación das sociedades complexas(civilizacións) con estado e relixión institucionalizada, que producirán a escritura.

  - **Calcolítico** ou *Idade do Cobre* (III milenio a. C. aproximadamente, en Europa Occidental).
  - **Idade de Bronce** II milenio a. C. aproximadamente, en Europa Occidental).
  - **Idade de Ferro** (I milenio a. C. aproximadamente, en Europa Occidental, ata a romanización).

Historia

Espada de bronce (Saint-Germain-en-Laye, Francia, cara a 800 a. C., período protohistórico no que os heroes gregos, que usarían armas semellantes, xa son cantados por Homero).

Inicio

Desenvolvemento da escritura como consecuencia da aparición dos primeiros estados. (IV milenio a. C. en Sumeria)

Protohistoria

Período de solapamento: as civilizacións que desenvolven escritura deixan constancia escrita non só de si mesmas, senón doutros pobos que non o fixeron. Habitualmente os pobos colonizadores son os que deixan testemuño histórico da súa relación cos pobos indíxenas (por exemplo, dos pobos prerromanos).

Idade Antiga

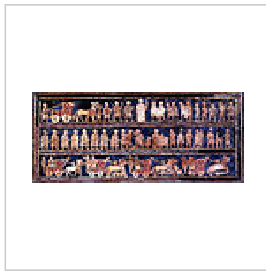

O casco de Leiro, Idade de Bronce final. No segundo milenio antes de Cristo xa podemos falar dunha cultura galaica plenamente aberta a occidente cun novo metal: o bronce. Estoques de lingüeta trapezoidal, espadas con empuñaduras de remaches, espadas pistiliformes, machados tubulares e con aneis parécennos falar dunha sociedade de xefaturas onde o espírito bélico condiciona a vida cotiá. Salienta o casco de ouro de Leiro (Rianxo).

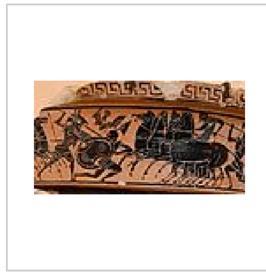
É a época histórica que coincide co xurdimento e desenvolvemento das primeiras civilizacións ou civilizacións antigas.

- **Nacemento da civilización** no Antigo Oriente Próximo (ás veces denominado **Antigüidade temperá**).[34] Primeiros estados (templos, cidades-estado, imperios hidráulicos) en Mesopotamia (Sumeria, Acad, Babilonia, Asiria), Antigo Exipto, Levante Mediterráneo (Fenicia, Antigo Israel) e o resto do Mediterráneo Oriental (civilizacións anatólicas -hititas-, e exeas -minoica e micénica-); con moi pouca relación con eses núcleos na India (cultura do val do Indo), a China; e de forma endóxena na América precolombiana e nalgunhas culturas da África subsahariana.[35]
- **Antigüidade clásica**: Entre o século VIII a.C e o século II. De validez restrinxida ás civilizacións grega e romana, caracterizadas pola cultura clásica (termo de grande ambigüidade, que no seu aspecto espacial e temporal pode considerarse ampliado a todo o Próximo Oriente polo helenismo posterior ao Imperio de Alexandre Magno e ao Mediterráneo occidental polo *helenizado* Imperio romano; ou restrinxido ao período clásico da arte grega -século V a.C e século IV a.C-; ou de forma aínda máis estrita reducido ao *século de Pericles* -a Atenas de mediados do século V-), e uns precoces conceptos de liberdade, democracia e cidadanía que se baseaban paradoxicamente na submisión de outros pobos e a utilización intensiva da forza de traballo escrava. Ambas as civilizacións contaban as súas eras desde datas do século VIII a.C (a primeira olimpíada ou a fundación de Roma, respectivamente). Simultaneamente desenvolveuse o Imperio Persa, que ocupa o espazo intermedio e pon en contacto as civilizacións mediterráneas coas civilizacións asiáticas, especialmente a hindú, mentres que as civilizacións do Extremo Oriente, como a chinesa, desenvólvense de forma practicamente independente, e as americanas en total desconexión.
- **Antigüidade tardía**: De validez restrinxida a Occidente, é un período de transición, desde a crise do século III ata Carlomagno ou a chegada do Islam a Europa (século VIII), en que o Imperio Romano entra en decadencia e sofre o impacto das invasións xermánicas, novas relixións monoteístas (cristianismo e islam) imponse como relixións dominantes e o modo de produción escravista substitúese polo modo de produción feudal. En Oriente sobrevive o Imperio Bizantino rehelenizado.[36]

Galerías de imaxes da Idade Antiga

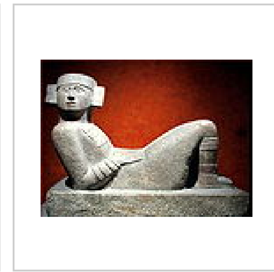
Cara da guerra no Estandarte de Ur, III milenio a. C. (1)

Dous guerreiros gregos en combate singular. Tras eles hai carros de guerra. (2)

Sarcófago Ludovisi, cara o 250. (3)

Chac Mool (Chichén Itzá, cidade maia fundada no século VI). (4)

(1) Na figura representada aparecen tropas uniformadas e en formación, carros de guerra e a figura destacada dun líder. Os inimigos vencidos son pisoteados polos cabalos ou sometidos.

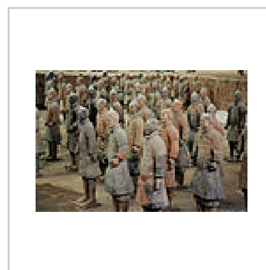
(2) Fragmento dun cráter ático de figuras negras, Selinunte, século VI a. C. (contemporánea ás reformas de Clístenes). O equipamento militar para o combate corpo a corpo (casco, lanza) é similar ao que usarán os hoplitas, pero eles loitan agrupados en falanxes, e o escudo estará deseñado para protexer tanto ao compañeiro de filas como ao que o leva.

(3) As lexións romanas loitan contra os godos, que nos séculos seguintes (período das invasións bárbaras) contribuirán decisivamente tanto á continuidade como á caída do Imperio Romano, tras a que instaurarán algúns dos máis importantes reinos xermánicos da Alta Idade Media.

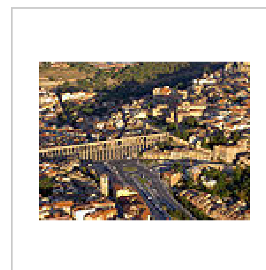
(4) As civilizacións mesoamericanas desenvolveron unha cultura peculiar ligada á guerra ritualizada entre cidades-estado rivais, que incluía o sacrificio dos prisioneiros para garantir a orde cosmolóxica, ademais dunha antropofaxia de debatida consideración.[37]

Código de Hammurabi, Babilonia. (1)

Detalle do exército de guerreiros chineses de terracota. (2)

Acueduto de Segovia. (3)

(1) O Código de Hammurabi, criado por volta de 1700 a. C., é un dos mais antigos conxuntos de leis xamais encontrados, e un dos exemplos mellor preservados deste tipo de documento da antiga Mesopotamia.

(2) Os miles de guerreiros do exército de terracota (Xian, século III a. C.) servían para garantir o eterno mandato de Qin Shihuang, autoproclamado primeiro emperador da China, medorento dos innumerables inimigos cuxa vinganza esperaba na vida logo da morte. As civilizacións extremo-orientais caracterizáronse pola súa continuidade, que non se viu interrompida pola discontinuidad entre Idade Antiga e Idade Media propia da civilización occidental. Especialmente a civilización chinesa, o exemplo máis estable de imperio hidráulico, viu a repetición aparentemente perpetua de ciclos dinásticos de auxe (interpretado tradicionalmente como premio por respectar o equilibrio do *mandato do ceo*), descomposición interna (interpretada como consecuencia do desequilibrio ao non respectalo) e invasións exteriores (interpretadas como castigo e oportunidade de reiniciar o ciclo), que continuou ata o século XX.

(3) O acueduto de Segovia, unha construción utilitaria romana de finais do século I, segue determinando a personalidade dunha cidade contemporánea, xunto con outros fitos da súa historia como as murallas ou a catedral. Outras mostras da pervivencia da romanización na actualidade son a lingua, o dereito, a relixión etc.

Idade Media

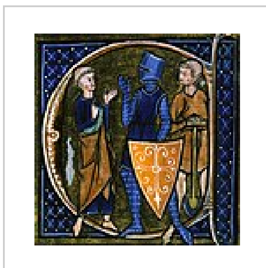
De validez restrinxida a Occidente, desde a caída do Imperio Romano de Occidente (século V) ata a caída do Imperio Romano de Oriente (século XV). Nun período tan prolongado producíronse dinámicas moi complexas, que pouco teñen que ver cos tópicos de illamento, inmovilismo e escurantismo con que se definía desde a perspectiva da *modernidade*, que a infravaloraba como un paréntese de atraso e descontinuidade entre unha mitificada idade antiga e o seu *renacemento* na moderna.

- **Alta Idade Media**: século V ao século X. Unha *época escura* pola escaseza de fontes escritas, debida ao retroceso da vida urbana e da descomposición do poder político que caracterizan ao feudalismo. A Igrexa, sobre todo a través do monacato, convértese na única continuidade da tradición intelectual. A nobreza e o clero, vinculados familiarmente, son os *señores* que exercen o poder político, social e económico sobre os campesiños sometidos a servidume. Castelos e mosteiros imponse nunha paisaxe de bosques, baldíos e pequenas aldeas case incomunicadas.[38]
- **Baixa Idade Media**: Do século XI ao século XV. Ás veces restrínxese ao século XIV e ao século XV, como crise do século XIV ou crise da Idade Media; denominándose o período do século XI ao século XIII como Plenitude da Idade Media. Prodúcese unha *revolución urbana* e un aumento da actividade comercial e artesanal dunha burguesía primeiriza, á vez que se fortalece o poder das monarquías feudais. Os poderes universais (Pontificado e Imperio) enfróntanse e entran en crise. As Cruzadas demostran a capacidade de expansión europea cara ao oriente do Mediterráneo, mentres en Al-Andalus (España musulmá) impoñense os reinos cristiáns do norte peninsular. A universidade medieval reelaborou o saber antigo a través da escolástica (revolución do século XII). Nos séculos finais confórmanse os trazos que caracterizarán todo o período do Antigo Réxime: unha economía en transición do feudalismo ao capitalismo, unha sociedade estamental e unha monarquía autoritaria en transición á monarquía absoluta.[39]

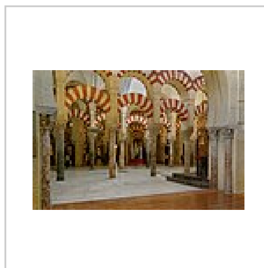
Galería de imaxes da Idade Media

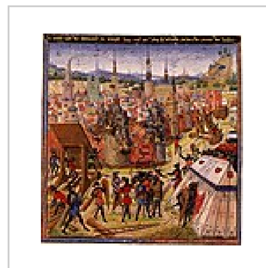
O Imperio carolinxio (768-811). En azul, o reino herdado por Carlomagno de seu pai; en laranxa, as súas conquistas; en amarelo, os territorios vasalos.

Un cabaleiro, un clérigo e un campesiño (as tres ordes feudais) ilustran a miniatura dunha letra capitular nun manuscrito medieval.

Mesquita de Córdoba. Comezou a construírse no ano 786 no lugar que ocupaba a basílica visigótica de San Vicente Mártir. En 1238, tras a Reconquista, levouse a cabo a conversión da mesquita nunha catedral cristiá.[40]

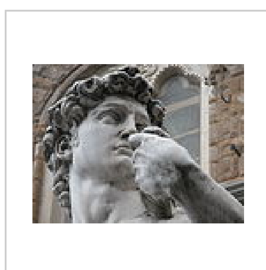

Sitio de Xerusalén en 1099, na primeira cruzada.

Idade Moderna

De mediados ou finais do século XV a mediados ou finais do século XVIII. (Para os ingleses, *Early Modern Times*, é dicir, "Primeira Idade Moderna" ou "Idade Moderna Temperá"). Tómase como fitos que marcan o seu comezo a Imprenta, a toma de Constantinopla polos turcos ou o descubrimento de América; como final, a Revolución Francesa, a Independencia dos Estados Unidos de América ou a Revolución Industrial. É por primeira vez, un período de validez case mundial, posto que para a maior parte do mundo (coa excepción só parcial da China ou Xapón -que tras uns primeiros contactos optan por pecharse á influencia exterior en maior ou menor medida- ou de espazos recónditos de América, África e Oceanía - colonizados no século XIX-), significou a imposición da civilización occidental e a denominada economía-mundo. Iniciouse coa era dos descubrimentos e a expansión do imperio español e o portugués, mentres o mundo das ideas experimentaba as innovacións do Renacemento, a Reforma protestante e a Revolución científica; contrapesadas pola Contrarreforma e o Barroco. Mentres na Francia de Luís XIV triunfaba o absolutismo, noutras partes de Europa noroccidental facíano as primeiras revolucións burguesas que desafiaban ao Antigo Réxime (revolución holandesa, revolución inglesa) e no sur e leste do continente observábase un proceso de refeudalización. O eixo da civilización desprazouse da conca do Mediterráneo ao océano Atlántico. A crise do século XVII e os tratados de Westfalia reedificaron un novo equilibrio europeo que imposibilitaba as hexemonías española ou francesa, e que se mantivo durante o século XVIII, caracterizado intelectualmente pola Ilustración. Ao longo de todo o período vanse xestando os modernos conceptos de nación e estado.[41]

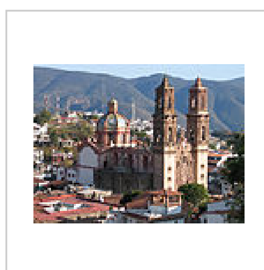
Galería de imaxes da Idade Moderna

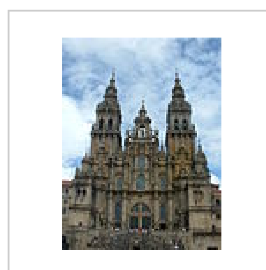
O David de Michelangelo (1504), obra cume do Renacemento italiano, e exemplo da confianza no ser humano propia do antropocentrismo humanista.

Reforma e Contrarreforma en Europa. OP territorios protestantes, en azul (coas perdas debidas á Contrarreforma); a Europa católica, en verde oliva.

Santa Prisca de Taxco, México.

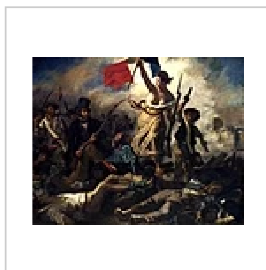
A barroca fachada do Obradoiro da Catedral de Santiago de Compostela.

Idade Contemporánea

Desde mediados ou finais do século XVIII ata o presente. (Para os ingleses *Later Modern Times*, é dicir, "Segunda Idade Moderna" ou "Idade Moderna Tardía"). Unha primeira *era das revolucións* (revolución industrial, revolución burguesa e revolución liberal) acabou co Antigo Réxime e deu paso na segunda metade do século XIX ao triunfo do capitalismo que se estendeu co imperialismo a todo o mundo, á vez que se vía contestado polo movemento obreiro. As guerras napoleónicas deron paso a un período de hexemonía británica durante a era vitoriana. O comezo da transición demográfica (primeiro en Inglaterra, pouco despois no continente europeo e posteriormente no resto do mundo) produce unha verdadeira explosión demográfica que altera de forma radical o equilibrio social e o do home coa natureza, sobre todo a partir da segunda revolución industrial (paso de a éra do carbón e da máquina de vapor *a éra do petróleo e o motor de explosión* e a *era da electricidade*). A primeira metade do século XX marcouse por dúas guerras mundiais e un período de entreguerras no que as democracias liberais enfrontadas á crise de 1929 vense desafiadas polos totalitarismos soviético e fascista. A segunda metade do século XX caracterizouse polo equilibrio do terror entre as dúas superpotencias (Estados Unidos e a Unión Soviética), e a descolonización do Terceiro Mundo, no medio de conflitos rexionais de gran violencia (como o árabe-israelí) e unha aceleración da innovación tecnolóxica (terceira revolución industrial ou revolución científico-técnica). Desde 1989, a caída do muro de Berlín e a desaparición do bloque comunista conduciron ao mundo actual do século XXI presidido pola globalización tanto da economía como da presenza política, militar e ideolóxica (*soft power* -poder brando

(en galego)-) da única superpotencia, así como dos seus aliados (potencias clásicas -Unión Europea, Xapón-), socios ou posibles rivais (potencias emerxentes -China-) e opositores (potencias menores, como algúns países islámicos, e movementos ás veces expresados en terrorismo -11-S-).[42]

Galería de imaxes da Idade contemporárea

A Liberdade guiando o pobo (1830), de Eugène Delacroix (Francia).

Imperio napoleónico en 1812 (en azul escuro).
En azul claro, os denominados *Estados satétites*.

A Segunda guerra mundial en Europa (1939-1941).

Proba nuclear no atol Bikini, 26 de marzo de 1954, en plena Guerra fría. (1)

(1) A *era nuclear* inaugurouse en 1945, cando os Estados Unidos lanzaron en Hiroshima e Nagasaki as primeiras bombas atómicas. A Unión Soviética seguiuna no que se denominou *carreira nuclear* ou *carreira de armamentos* (simultánea á *carreira espacial*), así como as outras tres potencias con dereito a veto no Consello de Seguridade de Nacións Unidas: Reino Unido, Francia e China. Outros países non asinantes do tratado de non proliferación nuclear desenvolveron este armamento: abertamente na India e Paquistán; sen recoñecelo Israel, Suráfrica -desmantelouno ao caer o réxime de apartheid- e talvez outros.

Notas

1. Portal das Palabras. "Historia". Consultado o 19/9/2015.
2. CARR, Edward H. (1961). Barcelona : Ariel, ed. *¿Qué es la Historia? (en castelán)*. ISBN 84-344-1001-X. TUÑÓN DE LARA, Manuel (1985). Barcelona : Aula Abierta Salvat, ed. *Por qué la Historia (en castelán)*. ISBN 84-345-7814-X.
3. historia (http://www.realacademiagalega.org/dicionario/#loadNoun.do?current_page=1&id=24978) Dicionario da Real Academia Galega
4. Big History - ¿Gran historia? ¿historia grande? (http://webquestesculturagriega.blogspot.com.es/p/big-history-gran-historia.html)
5. O historiador francés Marc Bloch, definiuna como a "ciencia dos homes a través do tempo". Bloch, M. *Introdución a la historia* (orixinal en francés *Apologie pour l'histoire ou métier d'historien*). México: Fondo de Cultura Económica.
6. Scott Gordon and James Gordon Irving, *The History and Philosophy of Social Science*. Routledge 1991, pg. 1. ISBN 0-415-05682-9. Ritter, H. (1986). Dictionary of concepts in history. Reference sources for the social sciences and humanities, non. 3. Westport, Conn: Greenwood Press, pg. 416.
7. De feito son habituais as polémicas entre os propios historiadores sobre este punto, sendo moi rechamante o reproche que Cipolla (no seu ensaio paródico *O papel das especias...* -1973- e *As leis fundamentais da estupidez humana* -1976-, recollidos en *Allegro ma non tropo* Barcelona: Crítica-Drakontos, 1991 ISBN 84-7423-509-X) realizaba aos métodos *cliométricos* de Fogel e Stanley Engerman, ou os debates das distintas tendencias dentro dos historiadores marxistas británicos. Véxase o artigo de Javier Ortiz Cassiani *Historia e modas intelectuais* (http://historiacritica.uniandes.edu.co/view.php/315/1.php) Historia Crítica nº 28, 2004.
8. Véxase:
   Academia Nacional de la Historia de la República Argentina (http://www.an-historia.org.ar/) Arquivado (https://web.archive.org/web/20070326160558/http://www.an-historia.org.ar/) 26 de marzo de 2007 en Wayback Machine. *(en castelán)*
   Real Academia de la Historia (http://www.rah.es/) *(en castelán)*
   Academia Nacional de La Historia - Venezuela (http://www.anhvenezuela.org/).*(en castelán)*
9. Benedict Anderson *Comunidades imaginadas*.

10. Véxase tamén Historia da xeografía. Facultades de Historia ou de Xeografía e Historia: Universitat de Barcelona (http://www.ub.edu/facgh/gh.htm), Universidade de Sevilla (http://www.us.es/centrosdptos/propios/centro_11) Arquivado (https://web.archive.org/web/20090825213603/http://www.us.es/centrosdptos/propios/centro_11) 25 de agosto de 2009 en Wayback Machine., UNED (http://portal.uned.é/portal/page?_pageid=93,642063&_dad=portal&_schema=PORTAL)[*Ligazón morta*], Universidade de Salamanca (http://fgh.usal.es/), Universidade Complutense de Madrid (http://www.ucm.es/centros/webs/fghis/). Facultades de Filosofía e Letras Universidade Nacional Autónoma de México (http://proyectos.filos.unam.mx/~webmaster/filos/) Arquivado (https://web.archive.org/web/20090422225116/http://proyectos.filos.unam.mx/~webmaster/filos/) 22 de abril de 2009 en Wayback Machine., Universidade de Bos Aires (http://www.filo.uba.ar/), Universidade Autónoma de Madrid (http://www.uam.es/centros/filoyletras/)
11. Sociedade Chilena de Historia e Xeografía (1839); Instituto Panamericano de Xeografía e Historia (1928); Instituto de Historia do CSIC (http://www.ih.csic.es/) (España).
12. Unha das expresións máis contundentes é o famoso diálogo de The Third Man (O terceiro home *(en galego)*) en que se comparan ironicamente os impresionantes logros culturais dos pobos violentos cos dos secularmente pacíficos: Suíza e o reloxo "cu-cú".
13. "Etnocentrismos en contacto: perfiles ideológicos de las interacciones sino-ibéricas durante la segunda mitad del siglo XVI" (http://www.raco.cat/index.php/HMiC/article/view/53283/61313), artigo de Manel Ollé Rodríguez. Orientats, 2006 ISSN 1696-4403 *(en castelán)*
14. Los Nueve Libros de la Historia. Heródoto de Halicarnaso. (http://www.dominiopublico.es/libros/H/Herodoto/Herodoto%20-%20Los%20Nueve%20Libros%20de%20la%20Historia%20-%20Tomo%20I.pdf) Arquivado (https://web.archive.org/web/20160509025330/http://www.dominiopublico.es/libros/H/Herodoto/Herodoto%20-%20Los%20Nueve%20Libros%20de%20la%20Historia%20-%20Tomo%20I.pdf) 09 de maio de 2016 en Wayback Machine. *(en castelán)*
15. Dicionarios de dicionarios do galego medieval (http://sli.uvigo.es/DDGM/ddd_pescuda.php?pescuda=estoria&tipo_busca=lema)
16. Janda , Richard (Ed.)), Joseph, Brian (Ed.) (30 decembro de 2004). Blackwell Publishing, ed. *The Handbook of Historical Linguistics (en inglés)*. p. 163. ISBN 978-1405127479.
17. Mahony, William K. (28 de febreiro de 1998). *The Artful Universe: An Introduction to the Vedic Religious Imagination (en inglés)* (State University of New York Press ed.). Albany, Nova York. p. 235. ISBN 0791435806.
18. Online Etymology Dictionary (http://www.etymonline.com/index.php?allowed_in_frame=0&search=history&searchmode=none) *(en inglés)*
19. Ferrater-Mora, José (1994). *Dicionario de Filosofía*. Barcelona: Editorial Ariel.
20. Ortega e Gasset, J. (1928). La "Filosofía de la historia" de Hegel y la historiología. En *Obras completas, vol. IV*. Madrid: Taurus, 2005. ISBN 84-306-0592-4.
21. Marco Tulio Cicerón, en *De Oratore*: *Historia vero testis temporum, lux veritatis, vita memoriae, magistra vitae, nuntia vetustatis*. Traducible por *xenuína testemuña do tempo, luz da verdade, memoria da vida, mestra da vida e mensaxeira da antigüidade* (Alvaro Alba *Esquecer a historia é un castigo* (http://www.diariolasamericas.com/news.php?nid=66019) Arquivado (https://web.archive.org/web/20090901062725/http://www.diariolasamericas.com/news.php?nid=66019) 01 de setembro de 2009 en Wayback Machine..
22.

> Se a esta [historia] se lle pode poñer algunha obxección verbo da súa verdade, non poderá ser outra senón ser o seu autor arábigo, sendo moi propio dos daquela nación ser mentireiros; aínda que, por ser tan os nosos inimigos, antes se pode entender ter quedado falto nela ca demasiado. E así paréceme a min, pois cando podería e debería estender a pluma nas gabanzas de tan bo cabaleiro, parece que de industria as pasa en silencio: cousa mal feita e peor pensada, habendo e debendo ser os historiadores puntuais, verdadeiros e nonadas apaixonados, e que nin o interese nin o medo, o rancor nin a afección, non os fagan torcer do camiño da verdade, cuxa nai é a historia, émula do tempo, depósito das accións, testemuña do pasado, exemplo e aviso do presente, advertencia do por vir.
>
> Don Quixote da Mancha, * Miguel de Cervantes (1992). La Voz de Galicia, ed. *Don Quixote I. Xuntanza Editorial*. ISBN 84-9757-178-9.

23. *Ciencias sociais. Historia 7*, de Marcelo Muisa e colaboradores. Ed. Santillana.
24. Salustio, *Guerra de Yugurta*, IV, 1.
25. George Santayana, *The Life of Reason*, Volume primeiro, p. 82, BiblioLife, ISBN 978-0-559-47806-2
26. Carlos Marx, *O 18 Brumario de Luís Bonaparte*.
27. Carlos Marx, *Tese sobre Feuerbach*, tese IX. Citado e comentado por José Pablo Feinmann "Filosofía aquí e agora" (http://nitegastesenleerme.blogspot.com/2008/05/filosofa-aqu-e-agora-v-marx.html) (trascripción do programa de televisión).

28. Seixas, Peter (2000). "Schweigen! die Kinder!". in Peter N. Stearns, Peters Seixas, Sam Wineburg (eds.). Knowing Teaching and Learning History, National and International Perspectives. New York
29. Pérez Sarrión, Guillermo (14 de novembro de 2013). El País, ed. "*Cataluña y la pasión por la causa - Cuando la historia se pone al servicio del nacionalismo, pierde credibilidad*]" *(en castelán)*. Consultado o 19 de setembro do 2015.
30.

> No século XVI os historiadores da literatura e os filólogos, estudando o latín sinalaron tres fases na súa gradual evolución: a "alta idade" ou "superior" que chegaba ata Constantino, etapa do latín clásico; a "idade media" da lingua, que alcanzaba desde Constantino a Carlomagno (séculos IV ao IX), e a "idade ínfima" iniciada no 842 co primeiro texto en romance, *Os Xuramentos de Estrasburgo*. Por iso precisamente Ch. D. Du Cange titulou o seu famoso dicionario *Glossarium ad scriptores mediae et infimae latinitatis* (París, 1678). A primeira ocasión en que se designa o termo *Idade Media* con sentido histórico parece ser en 1639, polo liexense Rasuin no seu *Laodium*. A expresión pasaría desde ese mesmo século XVII a designar o período de transición entre a antigüidade clásica e o renacer da súa cultura experimentada na Idade Nova que habita tomando corpo ao longo do século XV. E, en consecuencia, o seu uso tendía a menosprezar os valores de devandita idade intermedia como unha ponte ou unha noite de *mil anos*. Os pedagogos foron os responsables de que este novo concepto da Idade Media adquirise carta de natureza nos manuais ou sínteses de historia. Un profesor de fins do século XVII, Cristóbal Séller (1634-1707) ou Celarius -como gustaba chamarse latinizando o seu nome ao xeito humanista- introduciu a modalidade nun dos manuais escolares de Historia Antiga editado en 1685, e a claridade que implicaba para a explicación histórica induciulle a repetila noutro, titulado *Historia Medii Aevi a temporibus Constanini Magni ad Constaninopolim a Turcis captam deducta* (Jena, 1688). Outro profesor, Loescher, repetiuna nun manual alemán: *Geschicchte der Mittleren Zeiten* (1725), e non tardou en xeneralizarse o novo concepto, porque resultaba cómoda esa división da historia.

Riu, M. (1978) *Prólogo á edición española*, en *A historia do mundo na Idade Media* (*The Shorter Cambridge Medieval History, The Later Roman Empire To The Twelfth Century*): tomo I, pg. XXIV. Madrid: Sopena.

31. Nas táboas que desenvolven a periodización habitual para Prehistoria e Historia, pretendeuse que a extensión dos períodos, aínda non sendo proporcional estritamente ao paso do tempo, si suxiran esa extensión de forma só indicativa. As cores utilizáronse de modo analóxico: gris os períodos de transición, marrón os de crises, verde os de comezo, mentres que os rosados e alaranxados disponse simplemente por necesidades visuais (contrastar cos períodos adxacentes). Excepcionalmente, na idade dos metais teñen unha analoxía cos propios metais: cobre=avermellado, bronce=verde, ferro=negro.
32. Juan Luís Arsuaga (1999) *El collar del neardental* Barcelona: Praza y Janés ISBN 84-8450-327-5 e (2002) *El enigma de la esfinge* Barcelona: Praza y Janés ISBN 84-9759-157-7. Arsuaga e Ignacio Martínez (1998) *La especie elegida* Madrid: Temas de Hoy.
33. Un dos principais autores que buscan a integración metodolóxica de lingüística, xenética, demografía e arqueoloxía é Luigi Luca Cavalli-Sforza. É necesario sinalar que este tipo de investigacións, e sobre todo a súa divulgación mediática, eventualmente son interpretadas como confirmación de teorías etnográficas e historiográficas xa obsoletas (identificación do indoeuropeo, o celta ou o ibero con *razas* no canto de con *culturas* como se fai desde a arqueoloxía moderna) ou de identificacións nacionais anacrónicas:

> Investigadores estadounidenses e suízos acharon que o mapa xenético e o mapa xeográfico de Europa coinciden dunha forma asombrosa, e no primeiro é posible distinguir claramente lugares como a península Ibérica, a bota italiana ou ata as diferenzas lingüísticas de distintas rexións nun país como Suíza... Os datos suxiren que o xenoma dos europeos, a pesar dos séculos de migracións e conquistas, é enormemente uniforme e que o vello continente foi máis conservador do esperado á hora de relacionarse e buscar parella. "A diferenciación no xenoma europeo é moi pequena, aínda que as poboacións son moi distintas entre si"

A patria leva nos xenes. Un grupo de investigadores descobre a asombrosa coincidencia do mapa de mutacións e o xeográfico de Europa (http://www.elpais.com/articulo/futuro/patria/leva/xenes/elpepusocfut/20081126elpepifut_3/Tes), O País, 26/11/2008 (o artigo vén ilustrado cun espectacular mapa a cor en que a Península Ibérica aparece visiblemente diferenciada). Tales extremos, mal interpretados, poden levar a abusos contra os que adoitan advertir os propios genetistas:

> Non hai razas. Desde o punto de vista da xenética, só vemos gradientes xeográficos.

Lluis Quintana-Murci, do Instituto Pasteur de París, citado por Gary Stix *Pegadas dun pasado afastado*, en Investigación e Ciencia, setembro 2008, ISSN 0210136X pg. 19.

34. Petr Beckmann *Historia de (pi)*, Libraria, 2006, ISBN 970-35-0495-7. pg. 24 (http://books.google.es/books?id=t6W9ipT2ZGcC&pg=PA24&lpg=PA24&dq=%22Antig%C3%BCedad+temprana%22&source=web&ots=e1D9fyzWs-&sig=t9L8TKlGFgbrh4Bun_s6464GRn8&hl=es&sa=X&oi=book_result&resnum=9&ct=result). Diakonov, I. M, y Yácobson, V. A., *Nomos, Reinos territoriales e Imperios. Problemas de Tipoloxía*, Vestnik Drevnei Historii (Boletín de Historia Antiga), núm. 2, Moscú, 1982, pp. 3-10 (en ruso), citado por Valen I. Guliaev *Tipoloxía e estrutura dos estados antigos de Mesoamérica* (http://www.ucm.es/BUCM/revistas/ghi/05566533/articulos/REAA8484110033A.PDF), pg. 35.
35. Vere Gordon Childe (1936) *As orixes da civilización*; Henri Frankfort e outros (1946) *O pensamento prefilosófico*; C. W. Ceram (1949) *Deuses, tumbas e sabios*; Samuel Noah Kramer (1965) *A historia empeza en Sumer*; Chester Starr (1965) *Historia do Mundo Antigo*. Edición española de 1974, Madrid: Akal ISBN 84-7333-032-6
36. Perry Anderson (1979), *Transicións da Antigüidade ao Feudalismo*, Madrid: Século XXI. ISBN 84-323-0355-0.
37. Marvin Harris *A nosa especie*
38. Georges Duby *Guerreiros e campesiños*
39. Rodney Hilton *A transición do feudalismo ao capitalismo*.
40. "Diocese de Córdoba". Arquivado dende o orixinal o 07 de novembro de 2012. Consultado o 29 de marzo de 2012.
41. Perry Anderson *O Estado Absoluto*; Romano e Tenenti *Os fundamentos do mundo moderno*; Immanuel Wallerstein *O moderno sistema mundial*.
42. Eric Hobsbawm *As revolucións burguesas*, *A era do capitalismo*, *A era do Imperio*, *Historia do século XX*.

Véxase tamén

Outros artigos

A Galipedia ten un portal sobre: ***Historia***

Vexa a entrada do Galizionario acerca de ***Historia***

Wikimedia Commons ten máis contidos multimedia na categoría: ***Historia***

- Historia ano a ano
- Historia de Europa
- Historia de España
- Historia de Galiza
- Historia do mundo actual
- Paleontoloxía
- Discurso (narratoloxía)
- Cliodinámica
- Xenealoxía
- Historiografía

Ligazóns externas

- *Historiantes* (ed.). " "Hayden White: "La historia no es una ciencia o es una ciencia falsa" " *(en castelán)*.
- Páxina crítica sobre a historia hoxe. (https://web.archive.org/web/20071222130828/http://www.h-debate.com/Spanish/manifiesto/idiomas_manf/manifiesto_had_gal.htm) en galego